
НОВЫЯ КУЛЬТУРАЛАГІЧНЫЯ І МОВАЗНАЎЧЫЯ АСПЕКТЫ ВЫВУЧЭННЯ СКАРЫНАЎСКОЙ СПАДЧЫНЫ

Жанна Некрашэвіч-Кароткая *(Мінск, Беларусь)*

ПСАЛТЫР У ГУМАНІСТЫЧНАЙ КУЛЬТУРЫ ЕЎРОПЫ І ЁЎ ТВОРЧАСЦІ ФРАНЦЫСКА СКАРЫНЫ

Удаследаваннях, прысвечаных творчасці Францыска Скарыны, па вялікім рахунку, не даецца адэкватнага тлумачэння таму факту, які нельга лічыць трывіяльным: толькі адну кнігу з ліку біблейскіх кніг Скарына выдаў двойчы, і толькі адна прадмова была ім перадрукавана ў пазнейшы час. Гэтая кніга — Псалтыр, гэтая прадмова — «Прадмова да Псалтыра». Для таго, каб належным чынам пракаментавалі гэтую вельмі сімптаматычную акалічнасць, звернемся да гісторыі не толькі ўсходнеславянскай кніжнасці, але да гісторыі кніжнай культуры цэлай Еўропы, паколькі Скарына, які вучыўся ў Кракаве, Падуі, а магчыма, і Капенгагене, працаваў у Празе і ў Вільні, бясспрэчна, з’яўляецца гуманістам еўрапейскага маштабу.

Еўрапейскія (у першую чаргу нямецкія) гуманісты абвясчалі слова ўнікальным, ні з чым не параўнальным і нават таямнічым сродкам перадачы самай разнастайнай (у тым ліку сакральнай) інфармацыі. Гэта, у сваю чаргу, вызначыла новыя арыенціры хрысціянскага асветніцтва: Святое Пісанне вельмі пажадана было прапагандаваць у самых разнастайных літаратурных і кнігавыдавецкіх формах. Найперш такая ўстаноўка датычыла Псалтыра, які з даўніх часоў лічыўся найважнейшым помнікам старажытнаўрэйскай лірыкі і найпрыгажэйшай кнігай Старога Запавету. Так, Эабан Гес прыкладна ў той час, калі Скарына друкаваў у Вільні свае кнігі, працаваў над паэтычнымі пералажэннямі псалмоў, упершыню апублікаванымі ў 1531 г. [6, с. 20]. Прадмовы да гэтай кнігі напісалі самыя вядомыя дзеячы нямецкага рэфармацыйнага руху — Марцін Лютэр і Філіп Меланхтон. Не ў апошнюю

чаргу менавіта ў такой устаноўцы нямецкіх гуманістаў трэба бачыць карані літаратурнага наватарства Францыска Скарыны, які яшчэ ў пражскіх выданнях сваёй «Бібліі» змясціў некалькі вершаў дыдактычнай накіраванасці. Што да «Псалтыра», то Скарына друкаваў яго двойчы: у Празе і ў Вільні.

Традыцыйнай для беларускага літаратуразнаўства з’яўляецца сфармуляваная Я. Неміроўскім думка, што віленскі «Псалтыр» уваходзіць у склад «Малой падарожнай кніжкі» [5, с. 465]. Менавіта такую назву, лічыць вучоны, Скарына даў сукупнасці выданняў, выпушчаных ім у Вільні каля 1522 г., і ў склад гэтай «сукупнасці» ўваходзяць «Псалтыр», «Часасловец», акафісты і каноны, «Шасцідневец», а таксама «Саборнік», у які ўваходзяць «Святцы» і «Пасхалія» [5, с. 402]. Пры гэтым, ужываючы назву «Малая падарожная кніжка», Я. Неміроўскі робіць агаворку, што гэтую назву ўпершыню ўвёў у навуковы зварот чэшскі славіст Ёзэф Добраўскі [2, с. 430]. Аднак, калі звярнуць увагу на богаслужбовы, а значыць, кананічны характар тэкстаў, змешчаных у зборніку, прапанаваная назва выклікае жаданне супаставіць яе з аналагічнымі назвамі аналагічных па сваёй структуры выданняў.

На думку Я. Неміроўскага, «Скарына працягваў традыцыю, пачатую Бажыдарам Вукавічам, які ў 1520 г. надрукаваў у Венецыі “Зборнік для падарожнікаў”» [5, с. 402]. Аднак тое выданне, якое ў 1520 г. надрукаваў у Венецыі Бажыдар Вукавіч, называлася «*Psaltir sa posledovanjem i uaslovcem*». У сваёй вядомай манаграфіі Я. Неміроўскі піша пра гэтае выданне больш падрабязна, хаця, дарэчы, арыгінальнай назвы так і не прыводзіць. Затое аўтар не згаджаецца з меркаваннямі тых, хто адносіць выданне Скарыны да кнігавыдавецкага тыпу «Псалтырь с воследованием», і даводзіць, што югаслаўскія даследчыкі называюць гэтае выданне «Зборник за путнике», што азначае «Зборнік для падарожнікаў». Пры гэтым Я. Неміроўскі прыводзіць фразу з пасляслоўя кнігі Бажыдара Вукавіча, дзе сербскі гуманіст прыгадвае кнігі, «киже в поуть ходештими оудобь носима бывают» [цыт. па: 2, с. 444]. На гэтай падставе вучоны робіць выснову, што «Малая падарожная кніжка» Скарыны напрамую пераклікаецца з прыведзенымі словамі.

Не ўсе беларускія даследчыкі далучаюцца да меркавання Я. Неміроўскага. Так, Л. В. Ляўшун, каментуючы «Прадмову да Псалтыра» ў «Анталогіі даўняй беларускай літаратуры», піша: «Сярод службовых Псалтыроў у славянскай рукапіснай традыцыі сустракаюцца два тыпы — просты Псалтыр і “следаваны” (“с воследованием”)». Уяўленне пра просты Псалтыр дае выданне Скарыны 1517 г. ... “Следаваны” Псалтыр утрымлівае ў сваім складзе акрамя простага Псалтыра яшчэ і Часаслоў (паследаванне штодзённых богаслужэнняў) і з’яўляецца, такім чынам, універсальнай богаслужбовай кнігай. Менавіта да “Следаванага” Псалтыра набліжаецца па сваім складзе так званая “Малая падарожная кніжка”, выдадзеная Скарынам у 1522 г.» [1, с. 942].

Цалкам пагаджаючыся з гэтым меркаваннем, звернем увагу толькі на некаторыя істотныя акалічнасці. Богаслужбовыя зборнікі, якія складаліся на грунце «Псалтыра», тыповыя як для заходне-, так і для ўсходнехрысціянскай традыцыі. У адрозненне ад усходняй царквы, дзе асноўную сэнсавую нагрузку нясуць стыхіры, трапары і іншыя гімнаграфічныя сачыненні, у заходняй традыцыі ў аснове богаслужэння ляжаць менавіта псалмы, якія звязваюцца з успамінамі бягучага дня пры дапамозе антыфонаў — кароткіх вершаў. Тэксты традыцыйнага каталіцкага набажэнства былі паступова сабраныя ў кнігу пад назваю *Breviarium* (па-нямецку *Brevier*), і гэтая кніга фактычна выконвала ролю Часаслоўца (па-лацінску *Horologium*, па-нямецку *Stundenbuch*) для святароў. Скарачанай формай брэвіярыя быў так званы *liber viaticus* (па-нямецку *Reisebrevier*) — кніга для падарожнікаў, якая фактычна ўяўляла сабою брэвіярый для падарожнікаў. У канцы XV — пачатку XVI ст. гэты тып выдання быў надзвычай пашыраны ў Еўропе. Так, толькі ў адной (Наўмбургскай) нямецкай дзяцэзіі з 1487 г. да часоў Рэфармацыі выйшла сем выданняў брэвіярыяў. Пры гэтым «форма і змест брэвіярыяў, як і службоўнікаў, на схіле Сярэднявечча нават у асобных дзяцэзіях ні ў якіх адносінах не былі аднастайнымі, і нават у брэвіярыях адной і той жа дзяцэзіі рэдка назіраецца адпаведнасць» [7, с. 349]. З гэтага пункту гледжання мелі рацыю тая даследчыкі, якія, падобна, скажам, рускаму кнігазнаўцу і бібліяграфу XIX ст. П. Кепену, апісвалі скарынаўскае выданне 1525 г. у форме пераліку яго складных частак: «Псалтыр, Часасловец, Акафістнік, Шастадневец, Кароткія Святцы і Пасхалія» [гл.: 2, с. 433]. Сам Францыск Скарына, арыентуючыся на ўсходнеславянскага чытача, пабудаваў сваё выданне як «следаваны» Псалтыр, але падрабязна апісаў яго структуру. Таму гэтае пасляслоўе і пачынаецца словамі: «Пісаныя речі в сей малой подорожной книжце по ряду кратце положены суть. Наипервей Псалтырь зуполная... За Псалтырею песней десеть... Потом Часословець... і г. д.» [4, с. 100]. Словы «в сей малой подорожной книжце» служаць тут, на нашу думку, пазначэннем тыпу выдання: «подорожная книжка» — гэта і ёсць тое, што па-лацінску называлася *liber viaticus*. Цікава, што на пераплёце капенгагенскага экзэмпляра скарынаўскага выдання (пра гэта паведамляе Я. Неміроўскі) прысутнічае наклейка з надпісам XIX ст.: «*Psalterium Davidov, Horologium etc. (lingua Albo-Rossica)*, edidit F. Skorina» [цыт. па: 2, с. 438]. Паводле структуры гэта прынамсі «Следаваны Псалтыр».

Такім чынам, словы Скарыны «в сей малой подорожной книжце» ніяк нельга атаясамліваць з рэальнай канкрэтнай назвай выдання. Пацвярджэнне гэтаму меркаванню прадстаўляе прадмова да выдання «Книга Нового Завета, в ней же наперед Псалтыр блаженнаго пророка и царя Давыда» (Еўе, 1611), апублікаваная У. Г. Кароткім у яго кнізе «Прадмовы і пасляслоўі паслядоўнікаў Францыска Скарыны» (1991). У гэтай прадмове праваслаўныя братчыкі даводзяць: «Их (книгі. — Ж. Н.-К.) ... выдати умыслили есмо приложивши до

каждое главы сумму речей в ней замкненных, тудеж тетроване, ведлуг порядку церковного справленное, ку тому святцы з указанем Апостолов и Евангелий, и Прокимны и иные речи людем подорожным до отправления набоженства пилно потребные» [3, с. 56–57]. Слова пра «речи людем подорожным», як і выраз «в сей малой подорожной книжке», указваюць тут на прызначэнне выдання, выразна акрэсліваюць яго адрасата.

Не прымаючы думку пра тое, што выданне Скарыны ўяўляе сабою «Следаваны Псалтыр», Я. Неміроўскі звяртае ўвагу на такое «прынцыповае адрозненне»: «Следаваны Псалтыр — літургічная кніга, якая выкарыстоўваецца пры набажэнстве ў храме. Як правіла, гэта тоўсты том вялікага фармату. Скарына ж прызначаў “Малую падарожную кніжку” для асабістага чытання, адсюль яе невялікі фармат». Далей, прыгадваючы тры выданні славянскага «Следаванага Псалтыра» з ліку так званых «сербуляў» (сербскіх старадрукаваных кніг), заўважае: «Усе тры Псалтыры надрукаваны ў чацвёртую долю аркуша. Але сярод выданняў Бажыдара Вукавіча ёсць невялікі па фармату томік, які мог паслужыць Францыску Скарыну непасрэдным узорам, калі ён думаў пра тое, якім павінна быць яго новае выданне» [2, с. 443]. Аднак нават Бажыдару Вукавічу нельга аддаць лаўры першаадкрывальніка «падарожнага брэвіярыя» кішэннага фармату. Так, у кнізе «Das Bistum Naumburg» чытаем: «Фармат наўмбургскіх брэвіярыяў вар’іруецца ад тамоў *in folio* ды *in quarto* да выданняў *in octavo*, якія сустракаюцца найчасцей» [7, с. 350]. Такім чынам, фармат у восьмую частку аркуша (менавіта так пазначаюць фармат так званай «Малой падарожнай кніжкі» Я. Неміроўскі і Г. Галенчанка) быў тыповым для выдання тыпу *liber viaticus*.

Такім чынам, як і ў многіх іншых выпадках, ствараючы свой богаслужбовы зборнік, Францыск Скарына аб’ядноўвае заходнюю і ўсходнюю кнігавыдавецкія традыцыі. Ён стварае «Следаваны Псалтыр», якога не ведаў каталіцкі Захад, але стварае яго на ўзор каталіцкіх выданняў тыпу *liber viaticus*, і гэты апошні момант якраз акцэнтуюць пасляслоўі. Як большасць пісьменнікаў не толькі XVI, але таксама XVII і XVIII стст., «Псалтыру» Францыск Скарына надае выключную ролю. Ён не склаў паэтычных пералажэнняў псалмоў, як, скажам, Іяган Мюліус з Лібенродэ, Ян Каханоўскі, Джон Мілтан або Сімяон Полацкі, але ў віленскі перыяд сваёй творчасці стварыў наватарскае, знігаванае адначасова з заходне-каталіцкай і ўсходне-праваслаўнай выдавецкімі традыцыямі, выданне на аснове «Псалтыра».

Літаратура

1. Анталогія даўняй беларускай літаратуры. XI — першая палова XVIII ст. / навук. рэд. В. А. Чамярыцкі. — Мінск, 2003.
2. Немировский, Е. Л. Франциск Скорина: жизнь и деятельность белорусского просветителя / Е. Л. Немировский. — Минск, 1990.
3. Прадмовы і пасляслоўі паслядоўнікаў Францыска Скарыны / пад рэд. У. Г. Кароткага. — Мінск, 1991.
4. Скарына, Ф. Творы: Прадмовы, сказанні, пасляслоўі, акафісты, пасхалія / Ф. Скарына; уступ. арт., падрыхт. тэкстаў, камент., слоўнік А. Ф. Коршунава. — Мінск, 1990.
5. Францыск Скарына і яго час: энцыклапедычны даведнік / гал. рэд. І. П. Шамякін. — Мінск, 1988.
6. Bruchnalski, W. Jan Kochanowski / W. Bruchnalski // Alma Mater Vilnensis. Czasopismo Akademickie. — Zeszyt 9. — Wilno, 1930. — S. 5–30.
7. Das Bistum Naumburg / im Auftrag des Max-Planck-Instituts für Geschichte bearb. von Heinz Wiessner (Germania sacra; N. F., 35: Die Bistümer der Kirchenprovinz Magdeburg; 1). — Berlin; New York, 1996. — XX. — 732 s.